

transformacije predratnog građanskog u socijalističko društvo, uporedo sa procesom uspostavljanja i izgradnje nove vlasti, koja je i sama prošla kroz nekoliko faza. Iako je tema ove knjige ograničena na vremenski period od 1945. do 1953. godine, pojedini procesi su započeli još u ranijem, ratnom periodu, pa je i autorica povremeno izlazila iz zadatog vremenskog okvira. Knjiga obiluje detaljnim društvenim i ekonomskim podacima o Bosni i Hercegovini, najčešće tabelarno prikazanim, a posebna vrijednost knjige ogleda se u činjenici da su svi analizirani podaci upoređeni sa odgovarajućim u ostalim republikama. To nam daje mnogo bolju sliku o stvarnom položaju Bosne i Hercegovine u navedenom periodu, ali i omogućava lakše uočavanje faza u procesu tranzicije iz jednog sistema u drugi. Također, to je vjerna slika jednog perioda iz prošlosti Bosne i Hercegovine, a njena vrijednost je još i veća kada se uzme u obzir činjenica, koju navodi i sama autorica, da literatura za naznačeni period nije osobito obimna.

Tehnički, knjiga je vrlo dobro urađena, mada ima djelimično neprecizan sadržaj. Naime, od trećeg poglavlja (*Uspostavljanje državnog monopola nad gospodarstvom*) broj stranica na kojima se nalaze pojedina poglavlja navedena u sadržaju, ne odgovaraju stvarnom broju (odstupanja su u jednoj ili dvije stranice) sve do poglavlja "Izvori i literatura" na 407. stranici, što se podudara sa navedenim brojem u sadržaju. No, to nika-ko ne umanjuje vrijednosti knjige navedene na ovome mjestu.

MIRZA DŽANANOVIĆ

**Mitja Velikonja, *Titostalgija*.
Beograd: Biblioteka XX vek,
2010, 182 str.**

Brojna biografska djela o Josipu Brozu Titu bila su dio planirane izgradnje njegovog kulta ličnosti, dio izgradnje "Tita kao mita", "neprikosnovenog sina naroda i narodnosti". S raspadom federativne države započeo je proces detitoizacije i period kada se tema o Titu u izvjesnoj mjeri tabuizirala i ostavljala postrani. Međutim, u posljednje vrijeme, paralelno s novim trendom u pisanim i elektronskim medijima, objavljen je značajan broj radova o liku i djelu Josipa Broza Tita.

Objavljuju se djela koja svojom formom i sadržajem predstavljaju ekskluzivističke i senzacionalističke knjige koje, istina, imaju veliku prodaju. Nastaju uglavnom iz pera osoba koje su bile bliske Josipu Brozu Titu i otkrivaju detalje i pikanterije iz njegovog života. Na drugoj strani, objavljuju se radovi koji govore o Titu i titoizmu (svemu onome što se veže za njega) kao savremenom društveno-kulturološkom fenomenu, pa o tome pišu ne samo historičari već i etnolozi, antropolozi, kulturolozi, sociolozi, politolozi, novinari.¹

Jedna od takvih knjiga jeste *Titostalgija* Mitje Velikonje, slovenskog kulturologa, objavljena u ediciji Biblioteke XX vek iz Beograda. Knjiga je rezultat višegodišnjeg istraživanja autora na prostoru cijele nekadašnje Jugoslavije, pri čemu se autor koristio metodama posmatranja, učestvovanja, analiziranja pojavnih oblika i manifestacija (vizualne kulture, suvenira, grafita, fotografije, ikonografije, enterijera, scenografije,

¹ Jedna od takvih studija jeste knjiga "O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu", koju su uredile Nevenka Škrbić-Alempijević i Kristi Mathiesen-Hiemdahl, a objavljena je u izdavaštvu Srednje Europe u Zagrebu 2006.

skupova i javnih prostora, štampe i medija), a posebno metodom intervjuja i anketiranja. Savremeni diskurs o “živom Titu” autor je smjestio u kontekst postsocijalističkih nostalgija, u okrilje jugonostalgije kao šireg pojma koji se ne može izdvojiti iz konteksta “kolektivnog pamćenja”, “kulture svakidašnjice”, ali i problematike javne upotrebe i zloupotrebe povijesnog dešavanja.

Pored predgovora, uvoda, zaključka i bibliografije knjiga je podijeljena na četiri poglavlja. Na početku svog istraživanja autor je postavio niz ključnih pitanja poput – zašto, kako, odakle, s kojom namjerom prisustvo Titovog lika, šta on znači “ovdje i sada” i zašto upravo na njegovom imenu izrasta nova masovno-kulturna produkcija, da li upotreba njegovog lika ima komercijalni, sentimentalni, provokativni i zabavni ili politički i ideološki motiv. Objasnjavajući titostalgiju kao slojevit i vibrantan, kompleksan i kontroverznu pojavu, autor je u prvom poglavlju konsultirao različite definicije nostalgije. Zaključuje da je nostalgija kompleksna, diferencirana i promjenjiva, emotivno nabijena, lično ili kolektivno instrumentalizirana priča koja na binaran način veliča izgubljena vremena, ljude, predmete, osjećaje, mirise, događaje, prostore, odnose, vrijednosti, političke i druge sisteme i istovremeno u oštrom kontrastu prema manje vrijednoj sadašnjosti, slavi idealizovano jučer naspram inferiornim danas, uljepšavajući prošlost nauštrb mrske sadašnjosti.

U tako predočenom teorijskom okviru autor zaključuje da jugonostalgija kao i titostalgija nisu puko žaljenje za nečim čega nema i ne može se više vratiti, nego je to želja za nečim čega nikada i nije bilo, to su “snovi o nekadašnjim snovima” a ne o nekadašnjoj stvarnosti. One se ne temelje na stvarnom historijskom događanju nego na

različitim narativima. Stoga, titostalgija kao nostalgični diskurs o Josipu Brozu Titu na prostorima bivše Jugoslavije danas ne predstavlja kontinuirani diskurs, već suprotno, niz diskontinuiranih diskursa sa starim i novim elementima kojima je centar pažnje Tito kao neprikosnovena ličnost.

Nakon izdašnog teorijskog opserviranja autor je istraživanje usmjerio na dva “idealna tipa” titostalgije koje naziva “materijalizirana strana” i “mentaliteti stav ljudi”. Treće i četvrto poglavlje upravo govore o dvjema, usko povezanim stranama titostalgije, *kulturi titostalgije i titostalgičnoj kulturi*.

Prema mišljenju autora, *kultura titostalgije* jeste s namjerom stvoren materijalizovan diskurs o Josipu Brozu Titu “prava” industrija nostalgije koja je od njegovog imena načinila novi brend, savremenu robnu marku i amblem za široku lepezu svakodnevnih, ali i luksuznih proizvoda (poput upaljača, majica, kesica šećera, privjesaka za ključeve, znački, magneta za frižider, kutijica za vizitkarte, olovaka, pepeljara, kalendara, vina, sendviča, duhana itd). U taj kontekst uklapa se sve aktuelniji “Tito turizam”, a *kulturom titostalgije* “zaražena” je i masovna kultura, kao i savremena umjetnost koja tako prerasta u tzv. *ars nostalgice*. “Tita” pronalazimo u pozorišnim predstavama, filmskim ostvarenjima, on je inspiracija novim alternativnim muzičkim grupama, kao i mnogim mladim vizuelnim umjetnicima. Kultura titostalgije udomaćila se u virtuelnom svijetu, pa je još 1994. kreirana prva “Cyber Jugoslavija”, dok je u Sarajevu 2005. godine registrirana “Država Titoslavija”, koja ima svoju zastavu, himnu, glavni grad, ustav, pasoš. Iz svog istraživanja “na terenu” autor zaključuje da ne postoje velike razlike *kulture nostalgije* na prostoru bivše Federacije. Detaljno predstavljajući enterijer kafića “Tito” u Sarajevu, naglašava da je

veoma sličan "Titovim" kafićima, motelima, restoranima u cijeloj bivšoj Jugoslaviji.

Dok je *kultura nostalgije* pripremljena praksa, nostalgичni inženjering, menadžment i marketing, *nostalgичna kultura* jeste socijalno i kulturno, tj. mentalitetsko uvjerenje. Za razliku od *kulture nostalgije* koja zauzima javni prostor, *nostalgичna kultura* se "povukla" u "privatni prostor, u domove i radionice", predstavljajući intimnu uspomenu na "bolju prošlost, sretnu mladost, pravedan sistem". Istinsku privrženost Josipu Brozu Titu autor vidi u istrajnosti mještana slovenskih primorskih brda da očuvaju natpise i spomenike podignute njemu u čast, u opstanku "Titovih ulica" širom bivše Jugoslavije, poput ulice u Sarajevu, kao i brojnim elementima "kontagizma", posebno u Kumrovcu gdje se Tito doživljava kao mitsko biće. Najvjerodostojnijim pokazateljem *nostalgичne kulture* autor smatra rezultate istraživanja javnog mnijenja u protekloj deceniji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gdje se pored "pozitivne historijske ličnosti" Josip Broz Tito smatra najvećim političarem XX vijeka (u Sloveniji zauzima četvrtu poziciju).

Autor se nakon predavljanja ova dva "idealna tipa" titostalgije osvrnuo na prisutan diskurs o razlozima njenog postojanja i opstanka. Posebno je naglasio da brojna objašnjenja u sebi sadrže veliko "ali". Navodeći neka od njih, poput onog da je titostalgija logička posljedica nasilnog raspada države, da su poklonici Titovog lika "starije, jugoslavenske generacije" i lijevo orijentirani političari, da je u pitanju mehaničko prenošenje pozitivnog sjećanja sa starijih na mlade, da je Tito utjelovljenje velikog vođe i "običnog čovjeka", da je primjer političke originalnosti i uspjeha, samo su djelomično tačna. Analizirajući svako od njih, autor marljivo ukazuje i na stvarne činjenice koje

ih djelomično negiraju i ostavljaju prostor za drugačiju kontekstualizaciju.

Uspoređujući nostalgiju sa utopijom, autor se osvrće na ključne karakteristike nostalgije koji joj "omogućavaju" egzistenciju u savremenim postsocijalističkim društvima. Nostalgija je danas nadoknada za aktivnu borbu za budućnost, lažno utočište u koje se bježi pred suvremenim problemima. Predstavlja kompetitivni hegemonistički diskurs koji "popunjava pomanjkanje smisla" i dominantne snage u društvu koriste je kao "dimnu zavjesu" u sakrivanju nedostatka i legitimacijskih problema. Na drugoj strani, nostalgija istovremeno predstavlja protivljenje postojećem, disidentski diskurs i strategiju preživljavanja u vremenu naglih promjena. Autor naglašava da se nostalgija ne može shvatiti samo kao sredstvo u zacjeljivanju rana, već i kao akcija koja nastoji da "stvari pukotine u trenutno dominantnom" i konstituira "novu stvarnost". Zaključuje da titostalgija nije nostalgija za Josipom Brozom Titom onakvim kakav je bio, nego za Titom kakvog bi ga stanovnici bivše Jugoslavije danas željeli. Nostalgija ne obnavlja prošlost, ona stvara priču o "izgubljenom raju koji nikada nije ni postojao". Titostalgija slavi "živućeg Tita", lika iz sadašnjosti koji nije recidiv socijalizma, puko historijsko naslijeđe, nego rezultat postsocijalističke tranzicije, kombinacije neoliberalizma, neokonzervatizma i postkolonijalizma. U tom kontekstu, odgovor na pitanje "Zašto baš Tito?" jeste da su njegov lik i djelo najbliži utopijskoj pretpostavci "pravednog društva i fer vladara". Titostalgija je "sladunjava, utopijska idealizirana predstava", dok, prema mišljenju autora, "antititovski kurs skoro i ne postoji".

Konačno, postojanje nostalgije govori i o nezadovoljstvu sa sadašnjošću, nedostacima

današnjih političkih lidera, nastalim i iz inata kao subverzija postojećoj vlasti. Autor zaključuje da se titostalgija može tumačiti i kao izraz neprihvatanja sadašnje političke situacije, kao protestni gest, odbrana od novih ideoloških tokova. Kao takva, ona ukazuje na nekadašnje, sada zaboravljene vrijednosti, nastojeći da afirmira ono pozitivno u "Titovom izgubljenom svijetu". Knjiga pred nama ilustrirana je fotografijama koje demonstriraju i *kulturu nostalgije* i *nostalgičnu kulturu*. Navedena bibliografija ukazuje da se autor obimno koristio literaturom objavljenom u cijelom svijetu koja tretira ovu problematiku, ali i to da je knjiga kruna do sada objavljenih autorovih radova. Usredočenost autora da analizira titostalgiju, razloge i uvjete njenog nastanka i razvoja, debatirajući sa argumentima "za" i "protiv" u kontekstu kompleksne političko-ekonomske stvarnosti, daje iznimnu vrijednost ovoj knjizi.

DŽENITA SARAČ-RUJANAC

***Историјски часопис, књ. LVIII*
(2009), Историјски институт,
Београд, 2009, 323 стр.**

Zahvaljujući naporima Istorijaskog instituta iz Beograda pred nama se nalazi još jedan broj Istorijaskog časopisa kojim ova ugledna ustanova predstavlja svoju djelatnost užoj naučnoj ali i široj čitalačkoj publici. U ovom broju Istorijaskog časopisa većina objavljenih radova nastali su kao rezultat istraživanja na nekom od projekata koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije: *Srpske zemlje u ranom srednjem veku; Srbija i mediteranski svet u poznom srednjem veku; Srpska država i društvo u izvorima srednjeg veka; Privredni, društveni i kulturni*

razvoj srpskih zemalja srednjeg veka; Srednjo-vekovno nasleđe Balkana: institucije i kultura; Srpsko društvo od druge polovine 17. veka do kraja Prvog svetskog rata. Postojnosti i promene; Između evropskih uzora i stereotipa: Srpska nacionalna integracija 1804 – 1918. Struktura samog časopisa karakteristična je drugim sličnim naučnim publikacijama. Tako je sadržaj podijeljen u dvije velike cjeline: *Članci i rasprave* te *Prikazi*.

Ako danas historiju želimo posmatrati kao modernu, samostalnu, zaokruženu oblast naučne spoznaje, što ona svakako jeste već duži vremenski period, njena najbitnija odlika, pored kritičnosti, bila bi interdisciplinarnost. Da bi došao do naučne istine, historičar je prinuđen da se koristi postignutim rezultatima niza drugih naučnih oblasti. Igor Stojić u radu naslovljenom *Физичко-антрополошка анализа скелета из аварске некрополе са локалитета Старчево Ливаде (9-32)* prezentira rezultate do kojih je došao analizom 12 grobova iz avarske nekropole otkrivenih na lokalitetu *Livade* u Starčevu. Analizom su obuhvaćene osnovne karakteristike svakog skeleta, pol, individualna starost, analiza zuba, tjelesna visina, te marker okupacionog stresa. Osteološki materijal činili su jedna dječija individua u prvim godinama života, dvije mlađalačkog uzrasta i devet odraslih individua, četiri ženskog i pet muškog pola. Prema priložima pronađenim u grobovima, nekropola je datirana u kraj VII i u VIII vijek. Prilikom obrade osteološkog materijala korištene su standardne antropološke metode. Inače, sa teritorije današnje Vojvodine poznat je veoma mali broj avarskih nekropola koje su arheološki obrađene, a ni sam lokalitet *Livade* u Starčevu nije u potpunosti istražen. Toga je svjestan i sam autor Igor Stojić kada kaže da se rezultati iskazani antropološkom